

Försvarets Radioanstalt – 2003-2004

Martin Jönsson

2005-02-07

Rapport till Journalistfonden för vidareutbildning

Försvarets Radioanstalt – 2003-2004

En svensk myndighet utvecklar teknik för att kunna avlyssna all telekommunikation till och från Sverige. Vem som helst kan då när som helst få sina telefonsamtal och epostmeddelanden granskade. Det handlar om ett av Sveriges allra hemligaste spionorgan: Försvarets Radioanstalt - FRA. Och det handlar om signalspaning, som det något missvisande svenska ordet är för det som på engelska kallas SIGINT – Signal intelligence. Underrättelseverksamhet som bedrivs genom att i smyg uppfånga, tyda och analysera signaler. Det kan vara allt från de signaler ett fientligt jaktflygplans målsökningsradar ger ifrån sig, till ett telefonsamtal från en politiskt aktiv egyptier till en släkting i Jönköping.¹

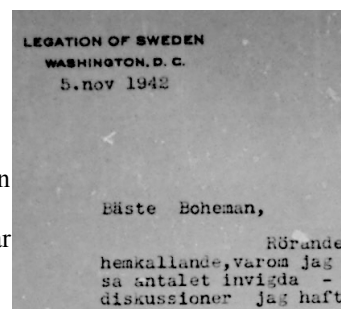
Jag har under 2003 och 2004 för medel från Journalistfonden studerat FRA ur svenskt och internationellt perspektiv med sikte på att reda ut var denna, den mest okända delen av Sveriges underrättelseetablissemang står idag. Under denna tid har jag funnit en rad tidigare okända uppgifter, varav en del för första gången publiceras i denna rapport.²

Stulna nycklar

Vi ska backa till år 1942. Men inte för att det var den 30 juni det året som den självständiga myndigheten FRA grundades, direkt underställd regeringen, vilken fått nog av militärens opålitlighet när det gällde förhållandet till Nazityskland. Vi ska istället till den svenska ambassaden i Washington DC den 5 november 1942. Den svenske ambassadören Wollmar Boström satte sig och skrev ett brev hem till kabinetssekreteraren vid Utrikesdepartementet Erik Boheman. Det gällde en fråga som blivit mycket besvärande för både svensk och amerikansk del. Han skrev för hand. Handstilen och de många rättelserna och strykningarna i efterhand skvallrar om att brevet är skrivet av någon som har något viktigt och brådskande att berätta.

*"Bäste Boheman,
Rörande omständigheter i samband med Wennbergs hemkallande, varom jag telegraferat - genom Funav [Försvarets Underrättelseavdelning] för att begränsa antalet invigda - ber jag få i korthet redogöra för de långa diskussioner jag haft i saken, först med Welles, sedan med Berle."*

Att Adolf Augustus Berle jr var inkopplad från amerikansk sida tyder på att detta var en fråga som tillmättes yttersta vikt. Berle tillhörde den inre kretsen kring president Roosevelt och hade varit med och dragit upp riktlinjerna för New Dealpolitiken. Nu var han Assistant Secretary of State.

Den svenske militärattachén kapten Wennberg hade diskret kallats hem av svenska UD. Detta under hot från USA att han annars offentligt skulle förklaras persona non grata och utvisas. Detta skulle varit besvärande inte bara för Sverige, utan för även för USA som då skulle tvingats förklara orsakerna som man alldeles tydligt inte ville gå in på.

"Då jag flera gånger hört, att Wennberg uttalat sig dumt och på sätt som allmänt uppfattats som tyskvänligt, och jag dessutom själv fått den uppfattningen, att han är tyskvänlig, låt vara i främsta rummet på grund av hans hat mot bolschevikerna, ansåg jag lönlöst att söka propsa, något som endast skulle lett till telegrafisk officiell begäran ..."

Därvid kunde det ha förblivit: ett märkligt diplomatiskt intermezzo utan någon större skada skedd för de inblandade staterna. Men amerikanerna var inte tillfreds. Affären skulle växa och bli obehaglig. Men inte bara för svensk del. Brevet till UD fortsätter:

"För 8-10 dagar sedan bad Berle (Ass. Secr. of State) mig komma ned och han sade då, att War Department hade fått kännedom, att Wennberg hade en rapport under utarbetande, som innehöll detaljerade upplysningar om amerikanska trupplaceringar på de olika fronterna, som omöjligen kunnat erhållas på legitim väg; exempel anfördes, t.ex. i Far East, på aleutiska öarna o.s.v.. War Department hade bett Berle se till att denna rapport icke lämna landet, då det skulle kunna i hög grad skada USA:s intressen. Berle antydde, att han icke kunde garantera våra kurirposters säkerhet mot mindre jag försäkrade [att] denna och liknande tabeller icke skickades hem."

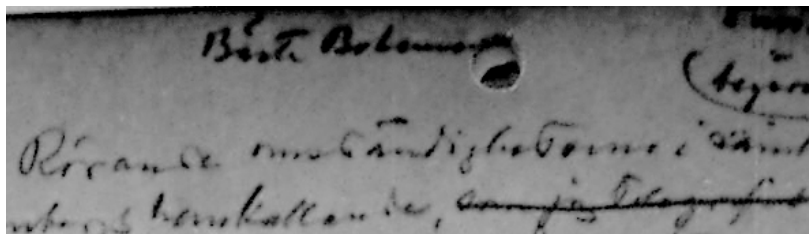
Detta var något oerhört. Amerikanerna inte bara insinuerade svenskt spioneri för Axelmakternas räkning. Dessutom hotade man med övergrepp mot den svenska diplomatiska immuniteten och förbjöd ambassaden viss kommunikation med hemlandet. Men samtidigt som amerikanerna spände musklerna mot det neutrala Sverige blottade de sin svaga punkt: Hur visste de allt detta?

"Då den ifrågavarande rapporten icke lämnat militärattachéns kontor måste jag draga den slutsatsen att den kommits över genom kränkning av vår immunitet, med mindre annan plausibel förklaring gavs."

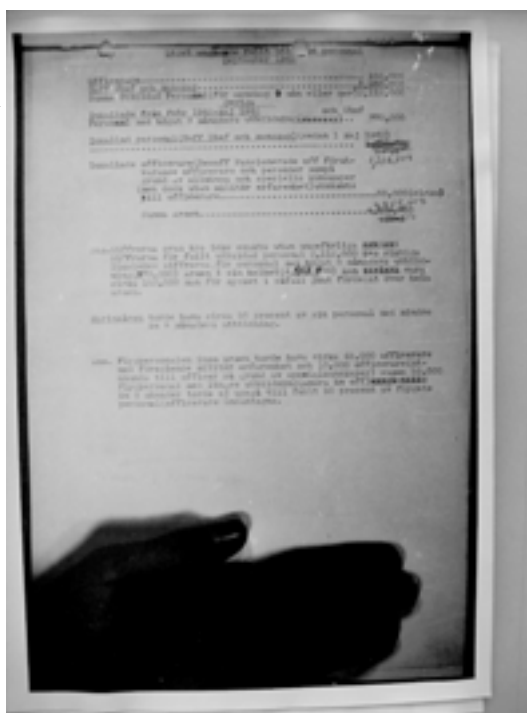
Här gick Sverige och USA i clinch i denna konflikt. Kammarherren, diplomaten och bronsmedaljören i tennis i London-OS 1908 Wollmar Boström hävdade med bestämdhet att Konungariket Sverige inte spionerat på USA, och

krävde istället indignerat att få veta hur amerikanerna fått denna kunskap om vad som stod i svenska diplomaters korrespondens. I synnerhet då i sådana handlingar som inte ens lämnat ambassaden. Amerikanerna å sin sida vidhöll att uppgifter ur svenska militära rapporter även nått Berlin, Tokyo och Rom. Och att den rapport som Wennberg nu förberedde innehöll en detaljriktighet utöver det vanliga. Men de vägrade avslöja hur de visste detta. Eftersom båda parter oroade sig för att den andra skulle offentliggöra vad de visste, gick konflikten i stå.

Ambassadörens brev renskrevs på maskin samma dag. Men det är inte i ett svenskt arkiv jag läser dessa dokument. Vad Wollmar Boström inte visste var hur systematiskt hans och Sveriges diplomatiska immunitet blivit trampad på sedan åtminstone två år tillbaka. På

National Archive i College Park, Maryland, finns svaret på hur amerikanerna visste om innehållet i den svenska diplomatiska korrespondensen. Under en serie inbrott på svenska ambassaden i Washington DC 1940-1942 hade FBI:s agenter fotograferat av brev och telegram till och från UD och Försvvarshögkvarteret. Här finns ambassadörens brev, både det handskrivna originalet och den renskrivna kopian. Och här finns också svaret på ambassadörens fråga. Wennbergs halvfärdiga rapport. Sju maskinskrivna sidor som i detalj anger amerikanska stridkrafter till lands, till sjöss och i luften runtom i världen. På flera av fotografierna syns agentens hand när den håller dokumenten framför kameran. Rapporten har på flera sidor handskrivna ändringar och tillägg. Som exempelvis att 28e armédivisionen som angetts placerad i Irland/England i själva verket befann sig hemma i Louisiana. Spioneri? Fan vet. I denna potentiella spionhistoria återstår mycket att utreda. Det intressanta ur ett mer allmängiltigt perspektiv är att de som utförde dessa sk Black-Bag-Operations mot svenska ambassaden la ner betydligt mer möda på något annat än att att fotografera brev och telegram. Nämligen chifferinstruktioner och chiffernycklar till den svenska diplomattrafiken. Med andra ord; allt man behövde för att obehindrat kunna läsa hemlig svensk diplomatiskommunikation under större delen av första hälften av andra världskriget. Inte bara för Washington-ambassaden utan även för beskickningen i Caracas, Venezuela, och legationen i New York. Detta behövde amerikanerna för att kunna tyda den korrespondens de kom över på betydligt enklare sätt än genom dessa riskfyllda och opraktiska inbrott. Genom signalspaning. Ambassadörens förfäran över hotet mot ambassadens kurirposters säkerhet blir smått komiskt när vi nu 62 år senare kan konstatera att vartenda chiffererat telegram mellan Sverige och dess utsända i USA kunnat läsas av amerikansk underrättelsetjänst.

Denna historia rymmer, förutom sensationella historiska fakta, signalspaningens själva kärna och drivkraft, men också dess dilemma och svaghet. Statsledningar har i alla tider velat veta hur kontrahenter och potentiella kontrahenter resonerar när de tror att ingen hör. Och det gäller inte fiender; det kan vara minst lika intressant att höra hur ens vänner resonerar när de inte vet att man lyssnar. Men här finns också signalspaningens svaghet. Så fort den man lyssnar på anar att någon lyssnar, förlorar underrättelserna snabbt sitt värde. Den som misstänker att någon lyssnar blir genast försiktig, mindre öppen hjärtig och kan rent av täppa till avlyssningsmöjligheterna; rent fysiskt eller genom att byta till ny eller starkare kryptering. Möjligheten att använda signalspaningens resultat är därför ytterst begränsade och kräver största försiktighet.

Ändå råder bred samstämmighet internationellt; både bland direkt inblandade och underrättelseexperter, om att SIGINT är den främsta underrättelsemetoden av alla idag – och sedan lång tid tillbaka.

Carl Bildt skriver i email till mig den 12 oktober 2003:

”FRA har varit en av de särklassigt betydelsefullaste men samtidigt minst kända delarna av vår samlade säkerhetspolitik under hela vår långa tid i skuggan av den sovjetiska makten.”

Carl Bildt blev svensk statsminister hösten 1991. Fram till dess hade det alltid varit överbefälhavaren som rapporterat till regeringen, trots att FRA formellt är regeringens eget underrättelseorgan. En centralt placerad FRA-anställd berättar:

”Carl Bildt var den förste som begärde direkta föredragningar. Han var ju lite militärfreak. Han var så jävla angelägen om att vara påläst, så han ville alltid ha en briefning innan han åkte iväg till Ryssland t ex. Då ville han veta det senaste. Gärna några guldorn om det fanns några. Och då ville han ha det direkt av källan.”

Baltstaterna hade erkänts som självständiga av Sovjetunionen en månad tidigare. Men de tre små staterna var fulla av sovjetisk militär som tidigare tydligt visat att den helt var emot tanken på att släppa Baltikum.

Carl Bildt:

”Vad vi gjorde offentligt var att publicera ett rätt detaljerat dokument om sovjetisk militär närvaro i Baltikum. Det var av mkt stor betydelse bl a för att ge de nya politikerna i dessa länder en information som de ju inte alls hade och heller knappast heller kunde få. FRA var en viktig källa till den kunskapen.”

Den amerikanske underrättelseexperten James Bamford; journalist och författare, och den som med fog kan sägas ha avslöjat den amerikanska signalspaningsorganisationen NSA, gör en jämförelse med traditionell agentverksamhet – Human Intelligence; HUMINT, när jag träffar honom i Washington DC i augusti 2004:

”HUMINT är i stort sett värdelöst. Historiskt är det till och med värre än värdelöst. Värdelöst betyder att det inte bidrar med något. Värre än värdelöst betyder att det förvärrar läget. Från mitten av 80-talet till början av 90-talet hade vi ungefär 15 spioner i dåtidens främsta måltavla; Sovjetunionen. Ryssarna kände till varenda en av dem. Så vilken information de än gav oss så hade ryssarna koll på att vi fick den. Detta var därför helt enkelt perfekta förutsättningar för dem att se till att vi blev desinformerade. De kunde exempelvis låta oss få veta att deras nya ubåtar skulle byggas av titan, så att vi utvecklade anti-titan-vapen, när ubåtarna i själva verket byggdes av något helt annat. Därför kan man säga att HUMINT varit betydligt värre än värdelöst.”

Betydelsen av SIGINT har dessutom ökat sedan det Kalla krigets slut, säger Jean-Paul Brodeur, professor i jämförande kriminologi vid universitetet i Montreal, vid intervju i Paris i juli 2004. Måltavlorna för västmakternas underrättelseverksamhet är nu i hög grad sådana som de inte kan infiltrera på traditionellt vis. Och framför allt har internetrevolutionen inneburit att mängder av information finns att inhämta för signalspaning som inte varit möjlig att nå för aldrig så skickliga James Bondfigurer. När signalspaning är som bäst får man veta vad fienden tänker. Traditionell HUMINT låter dig i bästa fall få veta vad en adrenalininstinn agent i fiendeland tror att fienden tänker.

På första parkett

Klockan 11.03.30 den siste augusti 1998 kunde Försvarets radioanstalt registrera de sista signalerna från den ryska radarstationen i Skruna i Lettland. Kanske det kalla krigets sista dödsryckning i Sveriges närområde. FRA hade suttit på första parkett i denna tysta kraftmätning om världsherraväldet.

Genom att tjuvlyssna på alla typer av luftburna signaler skaffade sig Försvarets radioanstalt en detaljerad bild av vad som hände på andra sidan Östersjön. Var Östblocket hade flygbaser, radarstationer och var olika militära styrkor var förlagda och hur de rörde sig. Det handlade om att lyssna på radiokommunikation, radar och signaler som användes för att styra olika vapensystem. Det geografiska läget gjorde Sverige en viktig samarbetspartner för USA och Storbritannien. Men merparten av vad FRA faktiskt åstadkom konkret ligger fortfarande dolt i sekretess.

Jan-Olof Grahn, vid FRA:s ledningsstab, motiverade detta så här vid samtal på FRA:s högkvarter på Lovön i september 2003:

”Vi lämnar ogärna information även om det rör händelser som ligger väldigt långt tillbaka i tiden. Det handlar om att skydda metoden. Metoder som användes då är ibland adekvata att använda mot andra mål även idag.”

En del av den sekretess som gäller mycket gamla förhållanden motiveras med att relationerna till vissa länder skulle kunna skadas enligt Jan-Olof Grahn:

”Den verksamhet vi bedrev då kanske även riktade sig mot länder som vi officiellt har väldigt vänskapliga förbindelser med. Statsbildningar som existerar än idag.”

Det är svårt att tänka sig att det handlar om något annat land än Finland, som ju hade vänskapsavtal med Sovjetunionen.

Inte ens i fallet med den år 1952 nedskjutna DC3:an har FRA offentliggjort allt. Jan-Olof Grahn:

”Vi har ju inte lösgjort resultaten från de tidigare flygningarna. Och inte exakt inriktning för operationerna, och inte exakt vilka signaler man hörde.”

Men vi vet att FRA:s stora samarbetspartners USA och Storbritannien vid den här tidpunkten hade ett starkt intresse i att få kunskap om hur det sovjetiska luftförsvaret såg ut i Leningrad-området och i Baltikum; inflygningsvägarna för amerikanskt bombflyg som skulle komma den vägen vid en kärnvapenattack..

Svenska signalspaningsplan kunde uppsnappa vad som sas över radio 40 mil bort på marken. Och vad piloten i ett flygplan säger i sin radio lärde sig FRA:s flyg att avlyssna på över 80 mils avstånd. Därmed kunde svenskarna under Kalla kriget övervaka militärmakten i ett stort och viktigt område i Östblocket; Polen, delar av Tjeckoslovakien och strategiskt viktiga delar av Sovjetunionen.

En hel del radiotrafik kunde avlyssnas på mycket långa avstånd av hemliga signalspaningsstationer utspridda över Sverige. Ett naturfenomen över södra Östersjön spelade dessutom FRA i händerna. Det kallas anomalisk vågutbredning och är vanligt över dessa vatten. Särskilt under sommarhalvåret. Det ger radiovågor en märklig styrka och får dem att sprida sig över onormalt stora områden.

”Vi kunde sitta i Blekinges skärgård och lyssna på Baltijsk. Ingenjörerna på FOA sa att det var omöjligt. Men vi hörde ju,” berättar Erik Rylander vid ett samtal hemma hos honom i september 2003. Eric Rylander har arbetat på Försvarets Radioanstalt i flera olika befattningar under 39 år. År 2000 gick han i pension. De sista åren på FRA var han chef för telekrigsavdelningen och satt med i ledningsgruppen.

”På femtiotalet började ryssarna bygga upp sin militärmakt. Och det blev tjockare och tjockare under femtio- och sextiotalen. Jag hade en karta som jag brukade använda när jag höll föredrag som visade alla Warszawapaktens flygregementen i vårt närområde. Det var otroligt alltså. Det var helt prickigt över hela närområdet. Så kom man då till Sverige; så hade man då Nyköping och Uppsala och Luleå. Och ändå var vårt flygvapen ett av de starkaste i Europa.”

Under augusti månad 1968 kunde FRA rapportera till regeringen att enheter ur Kaliningradarmén förflyttats in i norra Polen. Den 18 och 19 augusti noterade FRA plötsliga omgrupperingar av den sovjetiska 24e flygarmén i Östtyskland. Den 20 augusti invaderade Sovjetunionen Tjeckoslovakien.

Erik Rylander: ”Det satt en man ute på en FRA-station och såg plötsligt på morgonen att det var helt fullt med spikar på skärmen. Varje spik var ett flygplan. Och han tänkte: Det var helvete vad mycket flyg det var idag. Och allihop flög in mot Prag. Ja det enda han kunde göra var ju att rapportera det.”

Västmakterna och även den svenska regeringen blev helt tagna på sängen. Det talades om ett underrättelsefiasko. Det vill inte Jan-Olof Grahn kännas vid för FRA:s del. Han pekar på två saker. Dels pågick hela den sommaren en större Warszawapaktsövning och det är svårt att skilja övning från skarpt läge med signalspaning. Dels, och detta betonar han, analyserna av FRA:s inhämtade information gjordes inte av FRA, utan vid Försvarsstaben.

Inom underrättelsesamarbetet med västmakterna fanns en informell arbetsfördelning som innebar att Sverige ansvarade för spaning på Östersjön och mot Polen, Baltikum och Leningradområdet. Samarbetets informella karaktär betonas ofta av underrättelsepersonal.

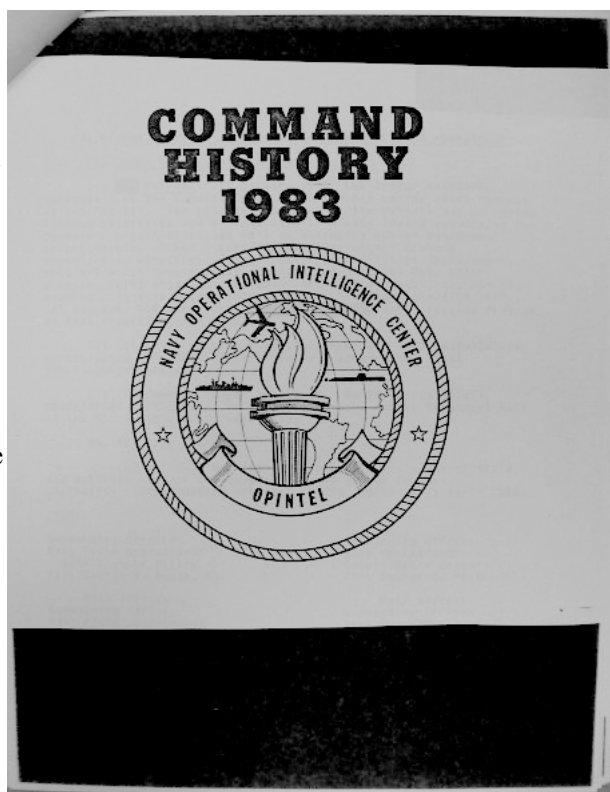
”Man bytte äpplen mot päron, men det skrevs aldrig några papper på det”, säger exempelvis Erik Rylander. Jag har emellertid funnit amerikanska dokument som visar att det fanns ett nära och formaliserat samarbete mellan svensk och amerikansk underrättelsetjänst under 1980-talet.

I årsberättelserna (Command History) för åren 1983 och 1985-1987 för Navy Operational Intelligence Center (NOIC) rapporteras om samarbetet med Sverige. Kanske inleddes denna nya form av samarbete med den konferens som ägde rum 1983; ”Sweden/US exchange conference”. Under de följande åren utbyttes inte bara kunskap utan även personal: Command History 1985 – Under rubriken ”Analyst Exchange Programs” - utbyte av analytiker - återfinns på listan med ett flertal NATO-länder ”SWEDEN MOD” [Ministry of Defence].

Command History 1986 - ”Support provided to/Analyst Exchange Programs” ... ”SWEDEN MOD”

Command History 1987 - ”Support provided to/Analyst Exchange Programs” ... ”SWEDEN MOD”

Vad detta samarbete gick ut på, mer än understöd från NOIC till svenska försvarsdepartementet och utbyte av analytiker, framgår inte av dokumenten. NOIC var den enhet inom

amerikanska flottan som hade till uppgift att övervaka fiendliga flottors rörelser; i huvudsak genom signalspaning. Det var också den del av US Navy som var tätast knuten till USA:s signalspaningsorganisation – om motsvarighet till FRA – National Security Agency, NSA, världens största underrättelseorganisation. NOIC hade sitt högkvarter på NSA:s gigantiska anläggning, Fort Meade norr om Washington DC. NOIC:s tekniske chef rekryterades alltid från NSA.

Och just under åttiotalet hade Sverige och Östersjöområdet åter blivit högintressant för de amerikanska militärstrategerna. Den nya krigsplanen kallades ”Follow-up forces attack”. Ett sovjetiskt angrepp mot Västeuropa med konventionella marktrupper, räknade amerikanerna inte med att kunna hejda. Istället skulle man med massiva luftangrepp – med bombflyg och missiler – utplåna den andra vågens trupper (”Follow-up Forces”) och slå ut försörjningen till den framryckande första vågen. Och inflygningsvägen för denna luftbro av död och förintelse gick – liksom på femtiotalet – över Sverige, Östersjön, Baltikum och Polen.

1984 sjösatte svenska flottan ett märkligt fartyg. Orion ser ut som ett krigsfartyg som en rymdfarkost landat på. Sverige hade fått ett eget spionfartyg. Men svenska flottan fick ingen äganderätt till fartyget. Flottan skulle bara vara chaufför åt Försvarets Radioanstalt, var tanken. Arrangemanget var kopierat från USA, där det omedelbart lett till konflikt mellan NSA och USNavy. Och konflikt skulle det bli även i Sverige.

Björn Eklind var förste analytiker på försvarets underrättelsetjänst och när Sverige storsatsade på signalspaningsfartyget Orion blev det Björn Eklind som fick befälet. Eklind var marinofficer och tillhörde alltså inte FRA. Själva spaningen från Orion skulle skötas av FRA:s egen personal.

Han är en av dom få som haft tillträde till det allra hemligaste inom svenskt försvar. Och genom sitt arbete på Orion fick han en unik inblick i hur FRA arbetade och han menar att samarbetet med USA ofta var viktigare än svenska intressen. Bland annat prioriterade FRA att spana mot det sovjetiska försvaret mot amerikanska kryssningsmissiler.

Eklinds kritik mot spaningens inriktning ledde snart till en spricka mellan honom och FRA. Efter en kollision med en sovjetisk minsvepare förflyttades han från Orion. Men skälet till förflyttningen var samarbetsvårigheterna med FRA.

Han berättar om en upptäckt han gjorde i FRA:s datorer på fartyget:

”De hade viktig information som de inte delgav oss. Vi höll på att utveckla motmedel mot sovjetiska sjörobotar för att skydda våra fartyg. FRA hade då detaljerad information om de robotarna. Info de förmodligen fått från amerikanerna. De gav oss inte den och det var för att skydda källan, NSA alltså. Viktigare att skydda den utländska samarbetspartnern än svenska liv och intressen.”

FRA undanhöll alltså information från det svenska försvaret, enligt Eklind. Information som kunde räddat svenska liv i ett skarpt läge. Informationen skulle FRA fått i ett utbyte med USA. Och Eklind menar att man bör betrakta FRA som en del i en internationell koncern, snarare än som en svensk myndighet.

Och Orion – Sveriges spionfartyg – är enligt Eklind i de väsentliga delarna en amerikansk skapelse. Han säger sig veta att tekniker från NSA smugglades in på Muskö flottbas, när hon låg på varv vintern 1984-84, för att installera utrustning i fartyget. Han får stöd för detta av uppgifter till den norske journalisten Alf R. Jacobsen i en artikel om Skandinavien i antologin *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and beyond*. Enligt dessa uppgifter byggdes Orion med omfattande stöd från NSA. Svensk militär förhandlade om det hela direkt med NSA:s högste chef Bobby Ray Inman. Och det definitiva beslutet om fartyget togs i anslutning till att Caspar Weinberger, USA:s försvarsminister, besökt Sverige 1981, enligt Jacobsens uppgifter.

Att NSA i själva verket står bakom Orion, ses som fullt rimligt av de underrättelseexperter från Storbritannien, Canada och USA jag har haft tillfälle att diskutera frågan med.

”NSA är beroende av den här typen av samarbeten”, säger James Bamford, som är reportern som skakat världens största spionorganisation med sina böcker.

Två dagar innan jag träffar Bamford sitter jag en eftermiddag i ett av de extremt luftkonditionerade betongkomplexen vid K Street i centrala Washington DC. Personen jag talar med har valt Hotel Mayflowers lounge som mötesplats för att drinkarna är stora där. Matthew Aid är en märklig amerikan. Talar flytande ryska, hyfsad serbo-kroatiska, franska, spanska och italienska. Svenska har han lärt sig förstå genom att läsa Dagens Nyheter. På åttiotalet var han anställd på NSA som lingvist. När Bamfords första bok om NSA, *The Puzzle Palace*, gavs ut 1982 gick han introduktionsutbildning för nyanställda. Han minns hur de överordnade tjänstemännen strängeligen uppmanade dem att inte läsa boken. Med ett gapflabb konstaterar han att det bara resulterade i att de allihop genast gick och köpte den. ”Vi ville ju veta vad vi skulle syssla med. Det var det ju ingen på NSA som berättade för oss”, säger han och läppjar på ett drinkglas som nog är uppåt trettio centimeter högt.³

Storebror

Förkortningen NSA utlöstes med organisationens interna humor först som 'No Such Agency'. Och den skapades mycket riktigt av ett hemligt dekret 1952 som också slog fast att även dess blotta existens skulle hållas hemlig. Namnet upphörde snart att vara hemligt. Det var däremot allt annat som hade med NSA att göra. Vilket fick personalen att tolka namnet som 'Never Say Anything'. Efter Bamfords två första böcker; *The Puzzle Palace* och *Body of Secrets* (2000), finns det visst fog för en ny uttolkning: 'No Secret Anymore'.

NSA är USA:s och världens största underrättelseorganisation. Och man kan inte berätta dess historia utan att samtidigt berätta om dess avslöjare; James Bamford. NSA är centrum i det avlyssnings-samarbete där även FRA deltar.

NSA är betydligt större än CIA och inriktningen är signalspaning. NSA verkar över hela planeten genom avlyssningsstationer på marken, på flygplan, på fartyg och på satelliter. Genom en överenskommelse från början av Kalla kriget har man ett nära samarbete med Storbritannien, Kanada, Nya Zeeland och Australien. Ett av de gemensamma datorsystemen har kommit att felaktigt användas synonymt med hela avlyssningsnätverket: Echelon. Men när den då okände journalisten James Bamford i slutet av sjuttio-talet bestämde sig för att granska NSA var denna nyckelspelare i det Kalla kriget i stort sett helt okänd.

"Jag hade inte skrivit något alls förut, i stort sett. Förutom uppsatser på juristutbildningen. Så jag visste ganska mycket om juridisk research men väldigt lite om skrivande", förklarar Bamford.

Han startade från noll med att gräva i de få sprickor som fanns i sekretessmurarna kring NSA. NSA kan åberopa undantag från USA:s motsvarighet till offentlighetsprincipen, Freedom of Information Act (FOIA). Även icke sekretessbelagda handlingar kan de vägra lämna ut. Men en av organisationens pionjärer - William Friedman - som skilts från NSA i djupaste osämja, hade donerat hela sitt personliga arkiv till George C. Marshall-biblioteket i Virginia. Utom räckhåll för de forna kollegerna. Bland Friedmans papper hittade Bamford ett exemplar av NSA:s nyhetsbrev som kommit ut sen 1952.

"Ett exemplar av det säger en inte mycket. Inte tio exemplar heller. Men om man har hundratals utgåvor av nyhetsbrevet, och kunde studera dem, då tänkte jag att jag kunde lära mig en hel del om NSA."

Han begärde ut alla nyhetsbrev. De sa nej och hänvisade till sitt undantag från FOIA. Men på insidan av det enda exemplar han hade hittade han ett kort stycke text som fanns i varje utgåva av bladet: 'Innehållet i detta nyhetsbrev måste hållas inom en liten krets av NSA-anställda och deras familjer.'

"En av de få bra sakerna med min juristutbildning var att jag då förstod att den lilla passagen var ett stort genombrott för mig."

Nyckeln låg i de tre sista orden i passagen: '...och deras familjer.' Han kunde argumentera så här: 'Ni lämnar ut de här nyhetsbrev till anställdas familjemedlemmar. De har ingen behörighet. De är precis som jag. Och jag är precis som de. Så om ni öppnar för dem så måste ni släppa dem till mig. Jag är i själva verket mer berättigad än de är. Jag begär ut dem i enlighet med den av kongressen beslutade FOIA. De får tillgång till dem på grundval av diffusa släktband.'

Det fanns ingen chans i världen att de skulle vinna en sådan process. Dittills hade NSA aldrig förlorat en rättsprocess. Deras jurist bad James Bamford komma till ett möte med dem.

"Och jag visste ju att de skulle föreslå någon slags uppgörelse. Jag sa till dem att jag visste att det de oroade sig mest för var namn och bilder på anställda. Men jag sa att jag inte var intresserad av anställda under en viss nivå."

Han erbjöd dem att ta bort namnen på personer av lägre rang. I utbyte mot det ville han bland annat ha intervjuer med de högsta tjänstemännen på NSA, en redogörelse för NSA:s interna struktur och en förklaring på de interna koderna för att förstå nyhetsbrev.

"Jag hade en lista med krav och tänkte att de kanske går med på ett eller två av dem. Men när jag gått igenom min lista, så de OK till alltihop. Vid det laget satte jag egentligen inget på spel. Jag hade redan en källa som försett mig med alla de där nyhetsbrev."

Nästa stora genombrott kom också när han satt och bläddrade i Friedmans papper och en arkivist tipsade honom om att den tidigare NSA-chefen Marshall Carters arkiv också fanns där. Marshall Carter hade varit andreman på CIA innan

han blev chef på NSA 1965-69. Och när han lämnade CIA tog han med sig alla papper på kontoret. Senare blev han ordförande i stiftelsen bakom George C. Marshall Research Library och donerade då alla sina dokument - från NSA och CIA - till biblioteket.

James Bamford blev den förste - och den siste - som gick igenom de pappren. Där fanns exempelvis personliga handskrivna brev från chefen för Storbritanniens motsvarighet till NSA, GCHQ. Brev som handlade om antenner och avlyssningsstationer de skulle bygga.

” När boken sen kom ut blev NSA som galna. De visste inte att jag hade tillgång till Friedmans papper och de visste inte ens att Carter hade donerat sina dokument. De skickade omedelbart en grupp till Marshall-biblioteket i Virginia som plockade ut boxarna med Friedmans papper ur arkivet. Och chefen för NSA flög genast till den pensionerade Marshall Carter och sa till honom att dra tillbaka sina handlingar från arkivet annars skulle han hamna i fängelse.”

Bamford hotades själv med åtal vid två tillfällen. Första gången var under arbetet med boken då han hört ryktas att justitiedepartementet gjort en omfattande utredning av lagligheten i NSA:s avlyssning. Bamford begärde ut och fick hela luntan på 300 sidor med väldigt få partier maskade. Där framgick bland annat att utredningen kommit så långt innan den lades ner att höga chefer på NSA fått sina rättigheter upplästa för sig: 'You have the right to remain silent', och så vidare.

" När NSA fick veta att jag hade utredningen blev de tokiga och krävde att justitiedepartementet skulle ta tillbaka den från mig. Detta var under sista tiden med Carter-administrationen och departementet sa nej. När sedan Reagans folk tog över gick departementet med på att kräva tillbaka utredningen. Så jag kallades till ett möte på departementet. Jag kom dit och vi höll på i en och halv timme. De försökte förklara att utredningen blivit avhemligad av misstag och nu behövde de ha tillbaka den. Jag såg till att dra ut på tiden och låta dem prata. Jag fick ju mer och mer information av dem hela tiden.”

Det bokades ett nytt möte. Denna gång hos Bamfords förlag i Boston. Han hade bestämt sig för att frankt tala om för dem att han inte tänkte lämna tillbaka utredningen. Men nu var regeringens representanter betydligt mer aggressiva. " De frågade hur många kopior jag gjort, vilka förutom jag själv som fått se utredningen, vem som fått kopior och så vidare. Jag sa bara att jag inte svarar på några frågor av den typen. Dem får ni ställa till min advokat. Ni får ringa honom.”

Regeringstjänstemännen ringde upp hans advokat från konferensrummet de satt i.

" När jag hörde dem prata lät det inte bra för min del. De började tala om spionerilagstiftningen. Min advokat bad att få tala med mig.”

Han tog luren. Lyssnade häpet på vad advokaten i andra änden sade. Och gjorde sedan exakt som han sagt till honom. Han la ner luren bredvid telefonen, gick ut till motpartens agenter och sa att advokaten ville tala med dem igen. När de gått in lämnade han tyst rummet och försvann så snabbt han kunde ut ur byggnaden. Det advokaten sagt var följande: 'Försvinn så obemärkt du kan. Vi ligger nog risigt till. De verkar inställda på att arresteras här och nu.'

" Jag bara stack. De väntade kvar 20 minuter för att se om jag dök upp igen och flög sen rasande tillbaka till Washington DC.”

Sedan kom en rad hotfulla brev från myndigheterna där de krävde tillbaka dokumentet. Bamford fortsatte vägra och hänvisade till en paragraf i sekretesslagstiftningen som sa att handlingar som släppts inte kunde hemligstämplas igen. Reagan lät sedan ändra sekretesslagstiftningen så att släppta handlingar kunde hemligstämplas på nytt. Men den lagändringen kunde självfallet inte tillämpas bakåt i tiden.

När *The Puzzle Palace* publicerades krävde NSA att justitiedepartementet skulle väcka åtal mot Bamford, för att han röjt statshemligheter. Den gången vägrade dock departementet att göra NSA till viljes.

” Justitiedepartementet satte sig emot det eftersom jag noggrannt redogjorde för källorna i slutet av boken. Alla dokument kom från offentliga källor. Och skulle de åtala mig för det som framkom intervjuerna skulle de också få åtala dem som jag intervjuat, det vill säga flera höga tjänstemän på NSA. Och hade det blivit rättegång så hade sannolikt jag klarat mig, men inte de intervjuade.”

The Puzzle Palace blev snart kursbok på både militära och civila utbildningar, något som retade NSA:s ledning så till den milda grad att de inrättade en egen historievadning för att ta kontroll över sin egen historieskrivning. Ett led i detta var att göra långa intervjuer där höga NSA-tjänstemän - både aktiva och pensionerade - fick berätta. De var hemliga och bara avsedda för de anställda. Men när James Bamford började planera sin andra bok, *Body of Secrets*, hörde han talas om dem och begärde att få ta del av utskrifter av intervjuerna.

" Det var ju hur mycket material som helst och jag förstod att jag skulle få slåss och ändå kanske inte få ut nånting. Så jag formulerade min begäran som att jag ville ta del av varje stycke som inte var hemligstämpelat i intervjuerna. Det skulle ta dem evigheter att gå igenom materialet stycke för stycke. Det gav mig en förhandlingsmöjlighet. Om ni ger mig det här inom rimlig tid, och inte håller på det i ett år eller så, så lovar jag att halvera min begäran. Det gick de med på.”

Bamfords läge inför andra boken var i grunden annorlunda. Inför *Puzzle Palace* hade han börjat på noll.

” Jag hade verkligen ingenting. Fick gräva fram varenda uppgift, varenda källa. Men när jag hade gett ut den så ringde nya källor hem till mig och undrade: 'Varför har du inte pratat med mig?' Och jag fick svara: 'Hur skulle jag kunna det? Jag visste ju inte att du fanns!' ”

Situationen var ny på alla sätt mot slutet av 90-talet. Det Kalla kriget var slut sedan länge. Den självklara måltavlan för alla västliga underrättelseorganisationer var borta. För att ta sig an det som utnämns till den nye fienden, världsterrorismen, krävdes att NSA fokuserade på civila kommunikationer och internet, som på tio år vuxit från inget till allt. Kommunikationerna hade i ökande takt försvunnit ner i fiberoptiska kablar som är omöjliga att avlyssna. Från Hollywood hade två filmer kommit som har viss betydelse i sammanhanget: *The Mercury Code* och *Enemy of the State*. I dem är NSA inte bara enormt skickliga på att avlyssna allt och alla. De har också samvetslösa yrkesmördare i sin tjänst som gör processen kort med den som på minsta sätt hotar organisationens intressen. Generallöjtnant Michael Hayden såg *Enemy of the State* strax innan han tillträdde som chef för NSA 1999 och insåg när han tog jobbet att organisationen inte bara hade problem med att ställa om produktionen från Kalla krigets behov till nya tiders krav. NSA hade också ett massivt PR-problem. Och nu avfrostatades relationerna mellan Bamford och NSA radikalt. Den nye chefen lät honom se stora delar av verksamheten inifrån och ställde upp på flera intervjuer. Bamford blev också inbjuden till ett av historievadningens seminarier.

” De var restriktiva med bandspelare. Man var hänvisad till att anteckna. Jag hatar att föra anteckningar. Och det här pågick i tre dagar. Så jag såg mig omkring och märkte att där fanns en kamera som filmade alltihop. Så när det var slut skickade jag in en FOIA-begäran om att få ut videobanden från seminariet. De var ju tvungna att lämna ut dem. Där fanns ju flera utomstående som jag i publiken. Kunde man lämna ut uppgifterna då så gick det inte att hävda att videobanden var hemliga. Och till slut gav de mig banden.”

Med tio videoband kunde han i lugn och ro lyssna igenom seminarierna hemma hos sig. När det inspelade materialet på ett av banden tog slut glömde han stänga av. Bandet fortsatte att rulla.

” Jag satt och jobbade och tänkte inte på det. Jag satte på en skiva. Men efter någon timme började plötsligt TV:n låta igen. Jag upptäckte att där var något annat på videobandet som de glömt radera.”

Det var ett topphemligt möte där en av NSA:s avdelningschefer talade med teknikpersonal om organisationens budget och de olika avdelningarnas budget. Och hur de kom åt att avlyssna internettrafiken genom att rekrytera anställda från Cisco Systems, företaget som bygger nästan alla internetroutrar, ett slags växelstationer all trafik passerar. Dessa experter kunde sedan med omvänd ingenjörskonst avlyssna trafiken. Och framför allt sades det att NSA nu får tag på mycket material från fiberoptiska kablar.

NSA förstod aldrig riktigt hur han fått tag i den känsliga informationen. Även om det står prydligt i bokens fotnoter att den kommer från ett videoband från NSA. Och först noterade han ingen starkare reaktion på att han hade med det i boken. Det kom däremot när han medverkade i TV-programmet *Nightline*, som gjorde en halvtimme om boken, och lät dem visa delar av videobandet.

” Då blev NSA helt galna. När de plötsligt fick se sitt topphemliga möte visas på tv, och höra en av sina chefer tala om det mest brännheta och aktuella de höll på med. De blev sura och ville plötsligt inte tala med mig. De trodde att jag hade någon insider som smugglade ut topphemligt material till mig. Och jag sa: 'Vill ni veta hur jag fick tag i det där? Jag ska berätta hur jag fick det där. Ni gav det till mig. NSA gav det till mig och vad ska jag göra åt det? Jag kan ju inte låta bli att använda det.' ”

Den 11 september 2001 hade omställningsarbetet på NSA bara börjat. Man hade börjat göra sig av med rysktalande anställda och jagade folk som kunde arabiska, pashtu, urdu, uzbekiska och farsi. I slutet av 90-talet spelade de upp Usama bin Ladens avlyssnade konversationer med sin mamma via satellittelefon för imponerade besökare. Men 2001 hade spåren efter honom plötsligt försvunnit. Under året före attackerna var de attentatsmännen på spåren flera gånger. Informationen gick vidare till CIA som hela tiden grundligt sumpade alla lägen. Enligt Bamford körde de på i gamla hjulspår. Istället för att jaga terrorister åkte de med resväskor med dollarsedlar till Norra Alliansen, som de hoppades skulle störta talibanregimen. Efter attackerna var det NSA, inte CIA, som presterade den första vettiga underrättelsen som pekade ut al Qaida som ansvarigt. Och under uppladdningen till Irakkriget så var det CIA som satte politik framför professionalitet.

” Det sympatiska med NSA är att det styrs av en teknokrat. Chefen Michael Hayden är så vitt jag förstår apolitisk. Jag har ingen aning om han är demokrat eller republikan. Han är militär helt enkelt. CIA-chefen George Tenet var bara ute efter en klapp på axeln från presidenten”, säger Bamford.

Att bättre amerikanska underrättelsetjänster sannolikt kunnat stoppa 11/9-attackerna står klart i hans senaste bok *A Pretext for War*. Men Bamfords viktigaste budskap är att det inte kan stoppa terrorismen.

” Höj flygsäkerheten och de spränger ett tåg. Bästa sättet för länder runt om i världen att skydda sig mot terrorism är att ta avstånd så mycket som möjligt från USA och dess utrikespolitik.”

Nya tider

När det Kalla kriget tog slut i och med Sovjetunionens upplösning hade Sverige byggt upp en högt kvalificerad signalspaningsorganisation som spionerade i luften, till sjöss och från hemliga avlyssningstationer runt om i landet; från Skåne i söder, till den toppmoderna stationen i Hortlax utanför Piteå i norr.

Sista gången man jobbade övertid i Hortlax var i augusti år 2000. I Barents hav pågick den största ryska flottmanövern på tio år. Men den klarade nog signalspanarna här att avlyssna med i stort sett normal bemanning. Men det som hände på morgonen den 12 augusti 2000 utlöste det sista pådraget i Hortlax.

Bland det femtiotal ryska fartyg som den lördagmorgonen rörde sig i övningsområdet fanns en av deras tyngsta ubåtar: den atomdrivna Kursk med 118 man ombord på sin sista resa. En explosion ombord - troligen en av ubåtens torpeder - orsakade den värsta ubåtskatastrofen i rysk historia. Och i Hortlax lyssnade Sverige på det som hände sen.

Just stora räddningspådrag efter katastrofer anses vara givande att avlyssna. Då tummar militära enheter på kommunikationssäkerheten och det blir ett gyllene tillfälle för signalspanare att lära sig mer om den man spanar på. Men Kurskkatastrofen var en isolerad händelse för spanarna på Hortlax-stationen. Något hade förändrats berättar Mats Karlsson, tidigare anställd på stationen:

”I normala fall, om nånting hände som jag tyckte var intressant och rapporterade, så var det alltid nån som reagerade och hörde av sig. 'Fortsätt med det här! Eller 'Gör nåt åt det där!'. Men mot slutet så var det ju ingen som verkligen var intresserad av vad vi höll på med. Ingen följde upp det vi rapporterade. Det var som om allt vi lämnade ifrån oss försvann i ett svart hål.”

Avlyssningsstationen i Hortlax byggdes ut med nya byggnader mellan 1989 och 1991. Den blev det vassaste svenska försvarsmakten kunde åstadkomma i skydd mot stridsgas, kärnvapen och inte minst avlyssning utifrån. Härinne funkade inga mobiltelefoner. Man provskjöt med AK5 mot fönsterglasen när det var klart. I sex månader skulle denna slutna värld klara sig utan kontakt med civilisationen tack vare egna elverk, vattenreningsaggregat och luftrening. Över trettio miljoner kronor kostade bygget. Men bara tio år senare lades den ner och såldes för drygt en tiondel av den summan.

2002 lämnade siste FRA-anställda bygget. Ett femtiotal personer i hemlig tjänst fick sparken från Hortlaxstationen. Idag har två entreprenörer tagit över och startat det som utan tvekan är världens säkraste vandrarhem. Ett kvarglömt sjökort över vattnen utanför flottbasen vid Murmansk vittnar om vart blickarna var riktade.

När Skrunda tystnade 1998 var det kalla kriget slut för länge sen. FRA var experter på en fiende som inte längre fanns. I närmare två år utreddes verksamheten under ledning av förre ÖB Owe Wictorin. Det som mötte utredarna var en slutna värld med en extrem hemlighetskultur och en alldeles egen tolkning av sekretesslagen. En av de högre cheferna hade ställt in sin dator så att varje papper han skrev ut från den automatiskt fick en hemligstämpel. Helt i strid med de lagar och regler som gäller på andra myndigheter.

Våren 2003 offentliggjordes en del av kritiken i utredningens betänkande⁴. FRA angrips i försiktiga ordalag för att ha fortsatt som Kalla kriget fortfarande pågick. De köper datorer för hundratals miljoner. Men resten av myndighetssverige skriker efter FRA:s förmåga att skaffa information men vet inte ens vad de kan få hjälp med pga hemlighetsmakeriet. Exempelvis har Räddningsverket bett om hjälp inför insatser i katastrofområden utomlands, men fått beskedet att FRA:s metoder och kapacitet är så känsliga att de inte får riskeras i sådana syften. Budskapet i utredningen var kristallklart: Nu MÅSTE skutan vändas. De stora resurser som läggs på FRA måste kunna komma till nytta på bredare områden. En omställning liknande den som NSA på andra sidan Atlanten tvingats påbörja måste skyndas på även i Sverige.

Kalla krigets slut ledde till en början till krympande budgetar för stora delar av underrättelseverksamheten i Västvärlden. Men under nittioalets gång kunde man börja skönja det som skulle inta den lediga platsen som Västvärldens fiender.

Det kallas för de nya hoten och det handlar om extremism, terrorism, spridning av massförstörelsevapen, illegal migration och organiserad brottslighet. Detta innebär också att den traditionella rågången mellan civil och militär

säkerhetstjänst överbryggas. FRA har fått nya kunder; säpo, kriminalunderrättelsepolisen och tullen.

Då väcks också den gamla frågan vem som får göra vad inom polisiär och militär underrättelsetjänst. FRA:s verksamhet är lagfäst i Förvarsunderrättelselagen. Och den verkar ju kristallklar:

"4 § Förvarsunderrättelseverksamheten får inte avse uppgifter som enligt lagar eller andra föreskrifter ligger inom ramen för polisens och andra myndigheters brottsbekämpande och brottsförebyggande arbete."

Men för FRA har regeringen genom olika styrdokument, exempelvis Regleringsbrevet för 2003 gett FRA ett större verksamhetsfält: FRA ska "bidra till att stärka det svenska samhället vid svåra påfrestningar i fred."

Och regeringens instruktion för FRA samma år: "...signalspaningsverksamheten ska bedrivas enligt den inriktning som regeringen, Förvarsmakten och övriga uppdragsgivare ger." (citerat från sou2003:30)

FRA utför enligt avtal signalspaning för säpo med inriktning mot extremism, terrorism, kontrapionage och spridning av massförstörelsevapen. (SOU 2003:30 . s 70) Av 11-septemberutredningen framgår att:

"Den verksamhet som FRA bedriver i förhållande till sistnämnda kategori av uppdragsgivare [säpo, rikskrim, tullen] omfattas, enligt FRA:s uppfattning, inte av regleringen i lagen om förvarsunderrättelseverksamhet." (SOU 2003:32 s 130)

Förmodligen kommer FRA:s roll civilt/inrikes för första gången att lagstadgas i och med det förslag till Lag för hantering av personuppgifter vid FRA som finns i Underrättelsedatautredningen (sou2003:34):

"[Person-]Uppgifter får också behandlas om det behövs för myndighetens verksamhet med att "1. bedriva signalspaning enligt den inriktning som regeringen, Förvarsmakten och övriga uppdragsgivare anger, ... biträda andra myndigheter vid värdering, utveckling, anskaffning och drift av signalspaningssystem." Av den framgår också tydligt vilka databaser som får finnas på FRA och så förslås samma typ av "förbud" mot åsiktsregistrering som gäller för säpo. Dvs ingen får registreras enbart pga politisk tillhörighet, sexuell läggning, etnicitet, religion osv. Däremot får uppgifter om personers politiska tillhörighet, sexuella läggning, etnicitet, religion registreras om FRA anser att personen utgör en fara Sverige.

FRA trappar samtidigt ner den militära verksamheten. Det framgick av Victorins utredning, att vid årsskiftet 2003-2004 skulle de till 75 procent ha ställt om verksamheten till att granska civila kommunikationer; telefonsamtal, fax och internettrafik. Men enligt en källa med mycket stor insyn är det en optimistisk bedömning.

FRA är en stor underrättelseorganisation med svenska mått mätt. Den har runt 700 anställda gör av med mer än en halv miljard skattekronor om året⁵. Det innebär att FRA är minst lika stor som hela säkerhetspolisen. Underrättelseexperter utomlands häpnar över storleken på lilla Sveriges signalspaningsorganisation. En stor organisation som nu ska fokusera på de kommunikationsvägar som används av oss alla.

Hur de sedan gör för att sortera de enorma informationsmängder de nu får brottas med är hemligt. Exempelvis vilka email de faktiskt de faktiskt läser och analyserar och vilka personer som sen registreras i deras databaser. Men av Victorins utredning framgår att FRA utvecklar system som automatiskt söker igenom gigantiska informationsmängder så att man med en knapptryckning skulle kunna få titta på email som tex innehåller ordet bomb. Systemen kan användas för att avlyssna och bearbeta alla sorters telekommunikation oberoende av vilken teknik som används. Det vi också vet är att de äger en av världens kraftfullaste datorer och att de de senaste åren har rekryterat spjutspetskompetens från IT-branschen. Ett exempel på det är Ralf Törzök. På nittioalet grundade och drev han High Performance Systems, ett IT-säkerhetsföretag som hade kunder med höga krav. Bland annat Postgirot, Telia – och regeringskansliet.

I takt med att omställningen börjat har en rad avlyssningsstationer runt om i landet lagts ner; från Hortlax i norr till Utlängan i Karlskronas yttre skärgård. Men en avlyssningsstation har i samma takt vuxit. Det handlar om den hemliga Västkuststationen. Den har omtalats mycket fåordigt i FRA:s öppna årsredovisningar, bland för att man där i miljösyfte börjat återvinna varmluft från kylanläggningen på stationen. Förekomsten av en kylanläggning av större mått skvallrar om att man där har en datoranläggning med stor kapacitet. Därför är Västkuststationen av stort intresse för hur det nya FRA utvecklats. Den 9 oktober 2003 fann jag till slut Västkuststationen. Precis i havsbandet, men dold från havet bakom kobbar och skär, på Onsalahalvön i Kungsbacka kommun ligger den.

På gallergrinden sitter en teliaskylt och en tillträdeförbudsskylt, men ingen fotoförbudsskylt eller någon annan skylt som antyder vad som verkligen sker bakom grindarna.⁶ På det inhägnade området står nio stora parabolantennor, 10-12 meter i diameter, och fyra mindre, 3-6 meter. De har varierande riktningar inom spektrat sydost-väst. Den cirka 4-500 kvm stora byggnaden är en före detta sjöräddningsstation. Kylanläggningens buller hörs hela tiden.

1982 fanns de första två parabolerna på plats. Då delade FRA byggnaden med sjöräddningen.

”Vid Falklandskriget höll de på och riktade om parabolerna ditåt”, minns en före detta anställd på stationen.

”Från början satt FRA-personal i källaren i ett litet kyffe. De satt och lyssnade på telegrafi som de skrev ner och skickade vidare. När flygeln västerut byggdes till trodde vi att vi skulle få större utrymme, men den tog ju FRA. Sen använde de källaren enbart till maskinerna. De var tre-fyra man i tjänst dygnet runt.”

1995 lades sjöräddningens verksamhet vid stationen ner. FRA tog över alltihop men där fanns fortfarande bara två parabolantennor. Men sedan dess har de skjutit upp som svampar ur jorden. De flesta av dem är riktade på ett sådant sätt att det är uppenbart att det är geostationära kommunikationssatelliter över ekvatorn som avlyssnas; satelliter som hanterar civil telefoni, fax och internettrafik.

”Sweden appears to be engaged in a substantial Echelon programme of its own.” Det var Echelonavslöjaren, journalisten och avlyssningsexperten Duncan Campbells reaktion på mina uppgifter om Västkuststationen.

Matthew Aid, fd NSA, säger att han antagit att det borde finnas en satellitavlyssningsanläggning i Sverige, men att den skulle vara så här stor, det trodde han inte. Något som han ser som en indikation på att amerikanerna och/eller brittiska GCHQ är djupt involverade.

I lagens utmarker

Hemlig teleavlyssning är normalt i svensk lagstiftning omgärdad med stränga bestämmelser. Det är i princip förbjudet att avlyssna men polisen kan få göra det om tingsrätten beslutar om det. Men då krävs skälig misstanke om brott som kan ge minst två års fängelse.⁷ Men i svensk rättspraxis har dessa regler bara gällt avlyssning av teletrafik som går i kablar, och inte trådlös kommunikation. Luften är fri, brukar man säga.

FRA säger sig bara avlyssna kommunikationer som sker trådlöst. (Här är dock viktigt att påpeka att den vanlige internetanvändaren inte har någon kontroll på vilken väg email och annan internettrafik tar till och från datorn, om den går trådlöst i något steg och därmed kan lagligen avlyssnas av FRA.)

Europakonventionen gäller sedan 1995 som svensk lag. Artikel 8 (1) i Europakonventionen lyder:

"Envar har rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens."

Från denna rättighet ges möjlighet till vissa undantag genom artikel 8 (2):

"Offentlig myndighet må icke störa åtnjutandet av denna rättighet med undantag för vad som är stadgat i lag och i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till landets yttre säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välbefinnande, förebyggandet av oordning eller brott, skyddandet av hälsa eller moral eller av andra personers fri- och rättigheter."

Kan man då bedriva den verksamhet som beskrivs i Wictorins utredning vid FRA utan att bryta mot Europakonventionen och svensk lag?:

"Liksom all signalspaningsverksamhet bygger en effektiv signalspaning från FRA:s sida på att stora trafikvolymmer och i princip all trafik kan spanas av för att få en bild av det normala trafikflödet."

(SOU 2003:30, s.123-124)

Flera domar i Europadomstolen slår fast att för att stater ska få avlyssna krävs klara regler för vad de får lyssna på och varför, vad de får göra med informationen och vem som får ta del av den.

Är då luften fri eller inte?

Nej, menar rättsprofessor Dennis Töllborg vid telefonsamtal i september 2003. Brottsbalkens avlyssningsförbud gäller alla telemeddelanden. Det är förtroligheten som skyddas, inte tekniken.

Nja, menar fd justitierådet Anders Knutsson i Svensk Juristtidning nr 3-2003. "I olika sammanhang har framhållits att etern är fri, och den som avlyssnat ett på detta sätt befordrat privat meddelande torde inte kunna straffas för brytande av telehemlighet eller olovlig avlyssning." Men sannolikt är det ett brott mot Europakonventionens artikel 8, menar han.

Ja, menar Wictorin (SOU 2003:30):

"Det har således i svensk rätt bedömts att det inte finns något rättsligt skydd för den enskildes integritet mot avlyssning eller inhämtning av signaltrafik som befordras trådlöst i vidare mån än att ett avlyssnat telemeddelande inte obehörigen får föras vidare (se 54 § telelagen). I fråga om trådbunden kommunikation finns däremot ett uttalat skydd mot avlyssning (jfr. 4 kap. 8 och 9 § brottsbalken). En förutsättning för att FRA skall ha möjlighet att bedriva signalspaning mot trådbunden trafik är därför att uttryckligt stöd ges för detta genom lagstiftning. Lagstiftningen i många länder ger, med varierande begränsningar till skydd för personlig integritet, möjlighet till inhämtning av såväl trådlös som trådbunden trafik för underrättelseändamål." (s.154)

Ett sådant lagstöd skulle så klart sopa bort hela diskussionen. Men idag finns alltså ingen lag eller förordning där det slås fast att luften är fri. Detta är ett slags praxis som uppstod på den tiden när privata meddelanden nästan aldrig skickades trådlöst.

FRA har juridiskt friare händer än sina kollegor i USA. För NSA finns stränga regler mot avlyssning av de egna medborgarna och människor som bor och arbetar i USA.⁸ Det finns inte i Sverige. I USA är reglerna offentliga. FRA:s interna regler för hur de ska hantera integritetsproblemet är hemligstämplade.

Det kontrollorgan som ska granska FRA är Försvarets underrättelsenämnd (FUN). Jag talade med ordföranden Anders

Björck när jag försökte få honom att ställa upp på intervju i TV4:s Kalla fakta i september 2003. Jag frågade då hur FRA kan bedriva sin verksamhet utan att komma i konflikt med artikel 8 i Europakonventionen, svarade han: ”Det får du tala med försvarsdepartementet om. Vi har aldrig blivit nekade någon insyn. De har varit väldigt öppna och vi har haft en bra dialog.”

Men nämnden granskar inga enskilda personärenden eller kontrollerar vem som avlyssnats. De får egentligen bara information om hur spaningen går till. Det kan jämföras med Canada, där signalspaningsorganisationen CSE i stort sett har en analog historia med FRA. Men där finns en betydligt skarpare lagstiftning och en särskild kommissionär som har till uppgift att följa upp vilka som avlyssnats. Vem som helst kan anmäla ett misstänkt fall till kommissionären och få det granskat. Dock har hittills mycket få fall granskats. Avsaknaden av målsägare som är medvetna gör att lagstiftning generellt har svag effekt på signalspaningens organisationer.

FRA befinner sig således på flera områden i en juridisk gråzon. Och det är den nye generaldirektören Ingvar Åkesson⁹ väl medveten om. Han säger också att han vill se tydligare lagstiftning för FRA:s verksamhet i framtiden.

”Europakonventionen utgör inget hinder för vår verksamhet idag. Men det kan behövas tydligare lagregler för dessa frågor i framtiden”, sa han vid ett samtal på FRA:s högkvarter på Lovön i september 2003.

Framför allt tar han sikte på det som är huvudförslaget i utredningen. Det kallas för teknikneutral lagstiftning. I praktiken innebär det att FRA ska få avlyssna även kablar. Fiberoptikteknikens genomslag har inneburit att nästan all teletrafik i Västvärlden försvunnit från luften, ner i kablar under jord och på havets botten.

”Det är som om vi har ett titthål som hela tiden krymper”, beskriver Ingvar Åkesson.

FRA menar att 98 procent av teletrafiken till och från Sverige går genom kabel. En del trafik inom landet går i vissa steg trådlöst. Men sammantaget en mycket liten del av trafiken.

Sven Tafvelin, professor i internetteknik vid Chalmers, menar att det nog rör sig om mindre än 98 procent:

”Jag skulle nog säga att 99,9 % av internettrafiken till och från Sverige går i kablar. Nu för tiden har vi inte ens satellitförbindelser som backup. Så den som vill lyssna av och analysera internettrafik måste lyssna på kablar. Annars har de inte mycket att lyssna på.”

Vid samtal på Chalmers september 2003 beskrev hur sådan avlyssning skulle kunna gå till:

”Fiberoptiska kablar läcker inte vilket innebär att de måste in i kopplingstationerna. Väl där behövs bara en optisk splitter som skickar en spegelbild av signalen åt sidan. Den stjälar kanske tio procent av kapaciteten. Men användarna märker inte något.”

”Problemet för dem är bara att den svenska delen av internet är uppbyggd på ett sådant sätt att det finns ingen punkt där all eller ens merparten av trafiken passerar.”

Dessa problem är dock små jämfört med dem som sedan uppstår för FRA, när man väl öppnat för kabelavlyssning. Jag ska nämna två av dem: Först sorteringen. Den totala mängden teletrafik har ökat lavinartat; inte bara genom internetrevolutionen utan även ett ökat telefonerande. Blotta mängden anses internationellt utgöra ett hot mot en effektiv signalspaning överhuvudtaget. Vilka telemeddelanden ska sparas och gå vidare till analys? Tar man för många hinner man inte gå igenom dem innan de blir inaktuella, tar man för få riskerar man att missa något. Självklart hamnar därmed oskyldiga email etc i analyshögen och blir lästa.

Och så är det krypteringen. Dvs att göra ett meddelande eller en datafil oläslig för den som inte har rätt nycklar och lösenord. Sedan flera år sprids gratisprogram på nätet, som exempelvis PGP (Pretty Good Privacy) som ger vem som helst tillgång till tung kryptering, i princip omöjlig att knäcka.

Resultatet är enligt Sven Tafvelin, ofrånkomligen att de som FRA verkligen vill komma åt; terrorister med flera, de har så klart kunskapen att skydda sin trafik med kryptering bland annat. Därför klarar de sig. Samtidigt som mängder med oskyldiga får sin privata epost läst av främmande ögon.

Vad gör FRA just nu?

FRA jobbar sedan länge med att forcera kryptering. Och de har en lång tradition av framgångar på det området. Under andra världskriget vann de svenska kodknäckarna internationell ryktbarhet för att de lyckades knäcka det tyska kryptot. Men det var i krypteringskonstens barndom. Idag är framgångarna, mindre, färre och mer dyrköpta. De tunga krypteringsprogram som cirkulerar rör man inte på, men däremot en del enklare varianter som finns i vissa epostprogram.

En person med stor insyn berättar om upphetsningen på FRA när lyckats knäcka ett krypterat epostmeddelande från den spanske ambassadören i Rom hem till Madrid. Det innehöll uppgifter om hur albanska terrorgrupper skaffat hemliga baser på italiensk mark. Det knäckta meddelandet kördes i ilfart till UD och presenterades inte utan stolthet. En snabb kontroll på departementet visade dock att uppgifterna funnits i italienska tidningar och redan visat sig vara nonsens.

Två av varandra oberoende källor berättar att FRA med viss framgång avlyssnar utländska diplomater och deras beskickningar i Sverige. Det handlar då främst om mindre bemedlade nationer utan utvecklat säkerhetstänkande. Detta sker kontinuerligt och är ett brott mot Wienkonventionerna om diplomatiska förbindelser som stadgar: ”- att såväl beskickningens lokaler som dess arkiv och handlingar är okränkbara. Vidare garanteras beskickningen rätten till fri kommunikation i sin officiella verksamhet, t.ex. rätten att skicka kurirpost.”

Att FRA inte har rätt att avlyssna kabeltrafik innebär rimligtvis att organisationens värde som samarbetspartner minskar. Generaldirektören Ingvar Åkesson poängterar dock gärna att organisationen deltar i det av USA proklamerade kriget mot terrorismen. FRA har också av brittiska GCHQ fått en lista på 25 personer i Sverige som britterna hävdar är misstänkta al-Qaidaaktivister. Källan i det här fallet menar dock att det inte är mycket FRA kan bidra med när det gäller dessa personer som GCHQ inte kan sköta själva.

Vi ska avsluta med att återvända till Västkuststationen, där FRA:s parabolantennor står riktade som spetsade öron mot kommunikationssatelliter över ekvatorn. Datorerna i källaren sorterar dygnet runt i de floder av information som fångats in, väljer med förutbestämda sökbegrepp ut det som kan vara av intresse. Detta skickas sedan vidare till högkvarteret på Lovön utanför Stockholm det först där någon människa granskar det som sorterats ut. Men om nästan all trafik numera sänds i fiberoptiska kablar vad är det då dessa tallrikar lyssnar på?

Kabelrevolutionen har än så länge bara slagit igenom i den rika världen. Stora delar av tredje världens telekommunikationer går fortfarande via satelliter. Det gäller främst Afrika, men även Asien. Den teletrafik som passerar där och har ett innehåll med bäring på svenska förhållanden kan man förmoda är mycket liten. Men där passerar förmodligen en hel del som kan intressera viktiga samarbetspartners.

Fd underrättelseofficeren och fartygschefen på Orion; Björn Eklind säger så här:

”Kanske FRA är en svensk organisation, som i begränsad omfattning samarbetar med utländska underrättelsetjänster. Eller är FRA en del av en internationell avlyssningskoncern som i begränsad omfattning samarbetar med svenska myndigheter. Problemet är att det är bara FRA som vet vilket.”

I antikens Rom anställde rika män ibland väktare när de reste bort från sina fruar. Vaktarnas uppgift var att övervaka kvinnorna så att de inte var otrogna. Men systemet hade sina brister. Så småningom fick man nämligen anledning att fråga sig:

Sed quis custodiet ipsos custodes?

Men vem övervakar övervakarna?

- 1 FRA har på sin hemsida nyligen lanserat ett nytt svenskt namn på sin verksamhet. Det något svåruttalade "signalunderrättelsetjänst" eftersom "signalspaning" endast refererar till själva insamlandet av signaler.
- 2 Delar publicerades i TV4:s samhällsmagasin Kalla Fakta den 17 november 2003, sedan jag arbetat som reporter för dem i detta ämne under hösten 2003. Jag gör för enkelhetens skull i rapporten ingen skillnad på det som härrör från den researchen och det som kommer av mina studier på egen hand.
- 3 Matthew Aid lämnade NSA och har sedan jobbat för olika säkerhetsföretag, men också skrivit åtskilliga artiklar om signalspaning och ett större verk om NSA. Bland artiklarna finns flera som rör den svenska signalspaningens tidiga historia. Han var den förste som kunde berätta hela historien om operation Stella Polaris; när Sverige evakuerade hela den finska signalspaningsorganisationen med material och allt, för att den inte skulle falla i ryssarnas händer efter fortsättningskriget. Och trots allt hemlighetsmakeri kring NSA, menar han att FRA är en ännu mer slutna organisation. Han hade stora svårigheter att få ut material från FRA från andra världskriget.
- 4 SOU 2003:30 Försvarets Radioanstalt – en översyn
- 5 Anslaget för 2004 var 415 miljoner. Till det kommer kostnaderna för driften av Orion och de två Gulfstream-flyplanen, som betalas av försvarsmakten. Dessutom ska FRA numera lånefinansiera sina investeringar. Låneramen för 2004 var 120 miljoner.
- 6 Yvonne Hansen på Telia uppgav per telefon 13/10-2003 att Telias verksamhet på platsen upphörde i samband med att sjöräddningens verksamhet försvann därifrån. Hon tyckte också det var konstigt att skyltarna fortfarande satt kvar. Vid telefonsamtal med FRA:s Generaldirektör Ingvar Åkesson 20/10-2003 hävdade han att Telia fortfarande hade verksamhet kvar:
IÅ: Ja där är ju inget fotoförbud, men det är väl så att byråkratin inte har hunnit så långt...
MJ: Men den har ju varit högaktiv i åtta år...
IÅ: Ja jag känner inte till historien. Men det verkar som det sitter Teliaskyltar kvar där. Men Telia har ju någon verksamhet där...
MJ: Men jag pratade med Telia, och de har inte haft något där sen 95... När jag såg teliaskyltarna så tänkte jag att det var kanske ett bekvämt att låta skyltarna sitta kvar; för att slippa frågor...
IÅ: Det tror jag inte.
- 7 Kravet på förundersökning, skäligen misstanke och domstolsbeslut för televlyssning ifrågasätts i 11 septemberutredningen (sou2003:32):
"Vissa frågor om den civila säkerhetstjänstens arbetsmetoder
Hemlig televlyssning, hemlig teleövervakning och hemlig kameraövervakning är i Sverige liksom i andra länder viktiga metoder för inhämtande av underrättelser i en säkerhetstjänsts verksamhet. För svensk del regleras dessa metoder i rättegångsbalken och i lagen (1952:98) med särskilda bestämmelser om tvångsmedel i vissa brottmål. Förutsättningarna för att sådana tvångsmedel skall få användas är att det sker under förundersökning i brottmål, att tvångsmedlet riktar sig mot någon som är skäligen misstänkt för ett brott av viss svårhetsgrad och att det är av synnerlig vikt för utredningen.
En reglering som i likhet med rättegångsbalken tar sikte på utredning av lagöverträdelse är inte adekvat för en organisation som har som sin viktigaste uppgift att förebygga brott mot rikets säkerhet och terroristbrott. Det är inte tanken på en förundersökning och en efterföljande lagföring utan intresset av att kunna få förhandsinformation och att om möjligt avvärja aktioner av aktuellt slag som står i fokus för säkerhetstjänstens arbete. De svenska lagreglerna ger inte något egentligt utrymme för att med hjälp av hemlig televlyssning förebygga brott. De nuvarande reglerna skapar också problem när det gäller Försvarets radioanstalts verksamhet."
- 8 United States Signals Intelligence Directive 18 (USSID18)
- 9 Ingvar Åkesson, jurist och tidigare rättschef på Försvarsdepartementet, satt själv med som sakkunnig i Victorins utredning av FRA, där han alltså några månader senare blev chef.